

פרק ז

חורבן ישואה

פליטי חרב מספרים

שבעת כרובי-זוהר של דבורה אוקושקה — ש. זבדי / פרשת השואה — א. זינמן. /
 המשלוח הראשון — ת. שטרנשיס. / זכרונות מימי ההשמדה — נ. גולדפרב.
 רוטנברג. / מזכרונותיה של גיצולה — ס. רוטנברג-אוסטרובסקי. / עדות
 מזוועות מזיריטש — מתוך "ילקוט ויהליו".

שתגא זבדי

שבעת כרובי-זוהר של דבורה אוקושקה

ק י נ ה

מה אשוהילך ואנחמך, בתולת בתציון,
 כי גדול כים שברך, מי ירפאלך!
 (איכה ב, יג)

לא! לא תרגענה הדמעות הרותחות, האומללה באמהות, אחותי לא רוחמה!
 לא מנוחה ומרגוע לגשמתך הסוערת, שכולה ונודדת, אם לא נוחמה!
 תני חופש לדמעותיך, למען תזולגה ותזולגה לנאד הדמעות הנצחי של עמנו,
 כי נענשת ממרומים על חטאים בל ידעום, שבצלם יהודיה נבראת עלי אדמות.
 כי כל פשעך הוא, שנולדת דבורה ולא פאראסקה, זעומת-יה, חלאת-אדם.
 כי נקטפו שבעת כרובי-זוהר שלך הקטנים, שדמותם לנגדך בהקיץ ובחלום,
 וירדו שבעתם אלי שאול, ויחדלו להשיק בכנפיהם הרכות...

המיתם מגיא התופת תישמע בארצנו, קול ענות חלושה, לאמור ולאמור:
 "בשדות נבירקוב גדלנו וכפרעושים רדפונו שורדי יום, חלאת אדם;
 רוחות סער ואיבה כתרוננו כטפילים וכצנינים היינו בעיני הזאבים הטורפים;
 שמש הכפר לא הממתנו, רק איומים ואכזריות של שכנינו בני חם ועמלק"...
 ובידי רוצחים נקטפו שבע נפשות רעננות, בני אם שכולה, הזועקת מרה:
 "שומו שמים! הביטו וראו! האם יש נוחם לשברי? אלהי, איכה?
 אברהם אבינו עמד בנסיון להקריב קרבן יחיד, וניצל בחסדי שמים,
 ואנוכי, האם האומללה, שבעה קרבנות הקרבתי לשטן ולמשחית,
 כצאן לטבח הובלו, ביחד עם קדושי מזיריטש למקום, שכל באיו לא ישובון,
 ושאלתי האין סופית היא: מה פשעם ומה חטאתם? על מה ולמה?"...

גם בגירושך בערבות סיביריה לוו אותך הגעגועים על פרי-בטנך העזובים
 ונחלי דמעות נוזל עמך על מר גורלך, אם לא רוחמה, אם נדחה,
 ועם כל קדושי וטהורי מזיריטש יוקדשו שבעת קרבונותיך הטהורים,
 ומקברותם יצמחו פרחי-שושן, מור ובושם מצרור נשמותיהם הזכות,
 וריח ניהוחם יגיע אלינו, למשאת נפשם, לכרמל, לשרון ולנגב,
 וזכרונם לא ימוש מלבנו ונצרור ונצרור החיים את נשמתם...

אסתר זינמן

פ ר ש ת ה ש ו א ה

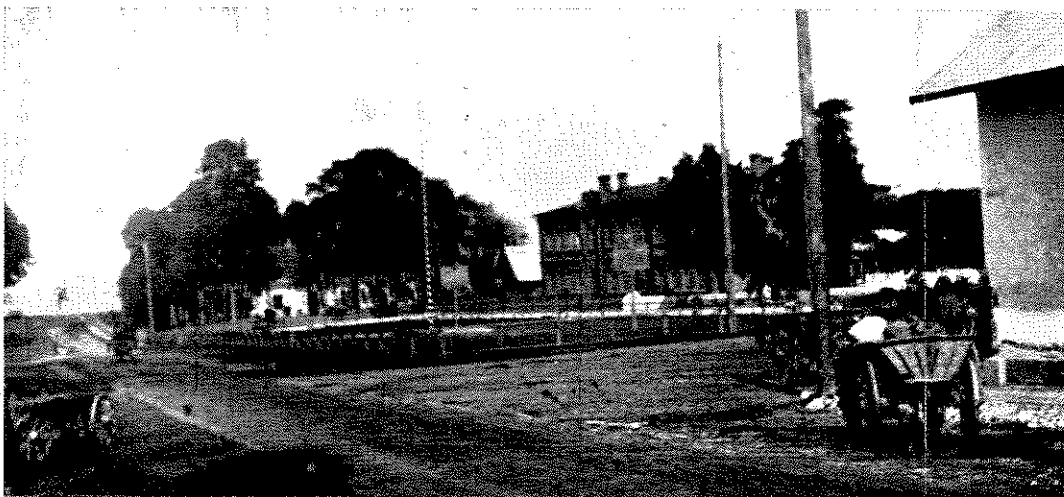
בימים ההם עבדו בנבירקוב כמאתיים גברים ונשים וביניהם בתי דוניה וכן יהושוע זינמן ובנו ישראל ושתי בנותיו דבורה וזיסל. אחר שטרנספורט האנשים עבר ונעלם מן העין, מיהרתי לצאת ממחבואי והגעתי לביתי. אחוות אימה ובעינים מפיקות פחד מוות. עמדתי על עמדי שעה ארוכה, כשמסביבי נתקבצו שכנים אחרים. מחשבה קשה ניקרה במוחני: ילדינו נמצאים שם בעבודה... ישראל זינמן, אשר נסע בשעה זו בפקודת שני גרמנים מטחנת הקמח המזיריטשאית לנבירקוב, נודמן לו לראות בדרך קבוצה גדולה של אנשים בעבודת כריית בורות. נפחד עד מוות חזר העירה והודיע קצרות: "יהודים הצילו את נפשתיכם, כורים בורות!.. ובמהירות רבה חזר בדרך אחרת לנבירקוב להזהיר את האנשים העובדים שם, שלא ישוּבו העירה בדרך הבורות, אך אהה! היה כבר מאוחר מדי. — כל העובדים כבר סיימו את עבודתם וחזרו דוקא בדרך המסוכנת. מקום שם נעצרו ליד הבורות וגם בתי בתוכם.

בינתיים מלאה העיר שוטרים אוקראיניים ואנשי ס.ס. גרמניים במדים שחורים. אנשים הסתתרו בכל מיני מחבואים ולא נראתה נפש חיה ברחוב. בעלי ובתי לא חזרו ואני ובני יענקילי בן ה-9, משלא נמצא לנו מקום מחבוא, נשארו בבית בלב שבור ונדכא. משהחשיך מעט לקחתי את ילדי בזרועי והתחלתי לרוץ לידידים מבין הגויים, שיחסי שכנות טובה שררו בינינו מתמיד. אך ראה זה פלא, כל הידידים הגויים היו בין־ימים לחיות יער. לא זו בלבד, שלא הניחו לי לדרוך על סף ביתם, אלא עמדו במבואות העיר עם מוטות בידיהם והחזירו את היהודים הנסים העירה. בלית ברירה עשיתי את דרכי בסמטאות צדדיות חורה הביתה. מקום שם ישבנו כל הלילה ערים ונפחדים מקול עלה נידף.

למחרת היום היה מראה העירה כעין בית־עלמין גדול, שום אדם לא נראה ברחוב ואף לא שוטר. חמקתי מן הבית

שנת 1942. יום שלישי, שלושה ימים לפני חג השבועות תש"ב, יצאה הפקודה, שמאתיים יהודים יתאספו ברחבת בית־הספר ואתים בידיהם, כדי לצאת לנבירקוב לעבודה של שלושה ימים. אימה נסתרת השתררה בעיירה, הרגשה פנימית בלתי ברורה העיקה על הלב ובישרה בשורות רעות. אנשים רבים פחדו לצאת לעבודה ואף החלו להסתתר, ואילו אחרים החליטו להיענות לקריאה פן יבולע להם. בין האחרונים היה שלום אייזנברג. שאמר: "העבודה חובה היא ואין אתה בן־חורין להיפטר ממנה, ואם גם ניתנה הבטחה לפרנסנו בלחם, מאי נפקא מינה היכן נעבוד?!". מלבד זאת הרי העבודה לא היתה ענין של בחירה חפשית, ומי שלא הלך מרצונו הטוב — מעם ביתו נלקח בכוח. בעלי פרויקה עבד אז ב"חצרו" של סטצקי, וכאשר באו לקחת את שלמה גורביץ, שהתגרר בביתי ולא נמצא, לקחו אותי תמורתו. אחר־כך מצאו את שלמה, שהסתתר במחבוא ולקחו גם אותו. שקנתנו, בתה של סוניה "די בעדעריין", הניקה את תינוקה בשעה שבאו לקחתה לעבודה, אך ניתקו ממנה את התינוק בכוח ומסרוהו לאמה חאסיה ואותה לקחו. האם הזקנה התחננה, שיקחו אותה במקום בתה וניאותו לבקשתה, אך את הבת לא שחררו.

בשעה שאספו את היהודים מהבתים ומהרחובות והוציאו לעבודה, הכחינו השוטרים והנה יהודים אחדים חומקים ומסתתרים מפניהם בסמטאות הצדדיות, ועד שניפנו לטפל בהם עלה בידי לברוח ולהיחבא בדירו של קולקר. משם התבוננתי בעד החרכים וראיתי שירת האנשים, שהוצאו לעבודה ומספרם עלה על המכסה, שהוכרו עליה באופן רשמי. ביניהם היו זקנים וחלשים, כמו: דבורה'קה גלזר, זלאטה שטינדיל, שינדל פרסמן ואח. במהירות הבזק חלפה המחשבה במוחי, שהכוונה האמיתית היא לא העבודה, אלא — המוות!..

כיכר הריכוז
מכאן יצאו יהודי מזיריטש לרכבם האחרונה...

אל בנותינו לחיים ולמוות, אך לגודל צערנו כבר לא מצאנו אותן. החלטתי לחכות לקובלר, אולי יעלה בידי תמורת כופר נפש לפדות עליידו את בנותינו. אולם הוא טען שמעשה כזה מצדו מסכן את חייו שלו ויעץ לבקש את חסותם של איכרי הסביבה, שהתרוצצו בעיר כעורפי כלבים, בחפשי אחרי יהודים מסתתרים.

אחרי שנוכחנו לדעת, כי אבד לנו מנוס, ירדנו בחזרה למרתף אל ילדינו הקטנים, אולי זכות-אבות תעמוד לנו והם לפחות יחיו לפנינו, לאחר שנתרחש נס ולא הרגישו בנו בהסתובבנו בחוץ למרות הסכנה, שארבה לכל יהודי מידי הרוצחים האוקראיניים. בלב שבור ורצון שוב נצמדנו אל החרכים, לראות את הנעשה בחוץ ולעקוב בעיני רוחנו אחרי בנותינו, שלדג אחד ניתן לנו להזין עינינו בהן לפני שהובלו בדרך האחרונה, בינתיים הובלו בידי הגויים חיים-דוד גלזר וסוניה ברויטמן שנמצאו במרתף, וביום שישי בבוקר ראינו, והנה מכונית-משא אחדות מלאות זקנים, חולים וילדים וכן כל אלה, שהוחזרו העירה לשם גילוי הזהב ובנותינו ביניהם, שרומנו בדרך כה שפלה ובזויה, שספק גדול הוא אם הג'ונגל הפראי יוכל לספק דוגמה בולטת יותר של התעללות אכזרית מזו של הגרמנים, שבמשך דורות הצליחו להאחזו עיני עולם בתרבות אירופית כביכול, כמאסף לכל המחנה של הלקוחים למוות נסעו על אופנועים אנשי הגסטאפו, שקראו והריעו מדי פעם בפעם קריאות עידוד וזירוז:

כל היהודים למוות!!!

ה"אקציה" הראשונה, שנערכה ביום שישי, הוא יום ראשון של חג השבועות תש"ב (1942), ארכה משעה 10 עד 12 בצהריים. לפי פקודה פשוט כולם את בגדיהם והתיצבו ליד הבורות המוכנים, עשרה-עשרה הושלכו לתוך הבור ונורו ממכונות יריה. עליהם הושלכו שכבות נוספות של עשרה עד שנתמלאו שלושה בורות: באחד גברים ונערים, בשני נשים ונערות ובשלישי ילדים וילדות קטנים. לילדים רבים "מרחו" מתחת לאף, כדי להקהות את חושיהם, אך כאשר הזמן המיועד ל"אקציה" התקרב לקיצו, הורמו שאר הילדים בצורה אכזרית על החניתות והושלכו לבור. נשארו עוד הילדים התאומים של אברהם גיסנהולץ, שישבו ושיחקו לתומם על שמיכה הפרושה על הארץ. ידם של הרוצחים עיפה מהטבח ואיש ס.ס. גרמני הכריז, שכל אשר ידבנו לבו להשליך את הילדים הבורה, יקבל את השמיכה בתור פרס. איכרה אחת מילאה בהתנדבות את השליחות השטנית ובאה על שכרה.

לרחל המילדת ולאסתר רובינשטיין הבטיחו להשאירן בחיים בתנאי, שילמדו את מקצוען לבנות הגויים ושימסרו את ילדיהן ל"אקציה", אך הן סירבו והושלכו יחד עם כולם. כן הובאו והושלכו לבור יולדות עם יונקיהם הרכים, בנינה רייזל קמינשיין, כאשר מלאה השעה שתיים-עשרה, ציונה המפקד הגרמני על הפסקת-אש, ובאופן אישי בירך את שנים-עשר היהודים, שנותרו אחרי הטבח ביניהם היו: מיכלה בורשטיין, זהבה אוסטר, סוסיל שווארץ ואח', הבורות כוסו מיד בשכבת סיד, שהוכן מראש למטרה זאת, ובשכבת עפר למעלה נסתם הגולל על למעלה

ובכליזן עינים ציפיתי לראות, אולי ישוב משהו מן העבודה. גם ברכה זינמן ווועלי שטרנשיס, שגם הן חיכו לבוא ילדיהן, הצטרפו אלי וביחד טיכסנו עצה בדבר מקום מחבוא. והנה הגיע בעלי פרויקה, אולם בתנו דוניה וכן חנה'לה בתם של וועלי, טרם שבו, אך ניתמנו את עצמנו, שבודאי הגרמנים הסתירו את בנותינו, מאחר שהעריכו אותן מאד. אחרי שנרגענו קצת, הלך פרויקה לתור אחרי מחבוא ואמנם מצא כזה במרתפה של וועלי, שהיה מלא מים. מעל למרתף היה מחסן תבואה ובאותו בית היה גם הדואר וכן התאכסנו בו גרמנים ואחד מהם בשם קובלר, שיחסו ליהודים היה באופן יחסי טוב יותר. הוצאו לבנים אחדות מקיר המרתף, ואחרי שהדרנו דרך החזר שנוצר אל מתחת לרצפה של מחסן התבואה, הוחזרו הלבנים למקומן. בגמר עבודת החירום חזר פרויקה לעבודה, כפי שהבטיח לקובלר, שאך חסד עשה עמו בשחררו אותו לשעה קלה, כדי לדאוג לבטחון משפחתו.

מחבואנו שמתחת לרצפה היה כה נמוך, שלא היתה כל אפשרות ישיבה ובקושי הסתדרנו איך שהוא בשכיבה. לתינוקה של וועלי נתנו פרוסת לחם ומעט מים שלא יבכה, ואילו ליענקילי שלי נתנו קרום של לחם למציצה, והזהר הזהרנו אותה, שבתורת ילד גדול עליו להיות די נבון לדעת, שהשתיקה יפה במקום זה ובתנאים אלה. אני ווועלי שכבנו צמודות לחרכים הצרים והשקפנו לשלושת רוחותיו של הבית: לרחוב הראשי, לסמטה מול פסיוטה פינקלשטיין ואל האפר (באלאניע), בביתה של פסיוטה גר גוי ובגלל עובדה זו התחבאו בבית זה יהודים רבים.

עד יום רביעי אחרי-הצהרים שררה בעיר דממת מות, רק פה ושם שוטט שוטר, אולם בשעות בין הערבים הופר השקט, משנראה מחנה יהודים מובלים בכביש ארבעה-ארבעה בשורה ובראשים מורדים. ממחבואנו יכולנו להכיר ולהזהר כל אחד ואחד. חיים-הירש שטרנשיס חג ונע בלכתו כעומד לנפול, שני אור המלמד תש כוחו במדה כזאת, שלא יכול להדביק את קצב ההולכים בשורה ונורה בדרך והושלך כנצר נתעב לאחד הבורות שליד המלבנה של לוסאק. אך יצא יצאו את העיר, התחילו השוטרים מחפשים בעיר אחרי יהודים מסתתרים. ביום החמישי בבוקר נתגלו והוצאו כל היהודים, שהתחבאו בביתה של פסיוטה: זלאטה "די קאוואליכע", גוראלניק ושלושת ילדיה, שתי האחיות מה"בויד" ואח'.

לפנות ערב של אותו יום ראינו לתמהוננו, והנה יהודים אחדים מובלים בחזרה העירה, וביניהם: שיינדל פרסמן, זלאטה שטיינדיל ואח', אך לבנו נצבט וממש גיתר ממקומו בראותנו, והנה שוטרים גרמניים מובילים ארבע בנותינו: דוניה זינמן, דבורה זינמן, חנה שטרנשיס ופיגה כ"ץ. כפי שהתברר אחרי-כך הובאו העירה, כדי לגלות את מחבואי הזהב תמורת הבטחת-כוב. שפלה להשאירן בחיים. משנכנסה חנה שטרנשיס אל הדיר עם האת בידה, לא יכלה אמה לשלוט ברוחה ובקול לא שלה קראה: "חנה'לי!" לא חשבנו כלל על הסכנה הצפויה לחיינו, חישי-מהר הוצאנו את הלבנים ויצאנו ממחבואנו, כדי להצטרף

פצוע ושנת דם הלכנו בכיוון הגיטו. זה היה ביקורנו האחרון בביתנו. מאחר שחישרמהר ניתפש הבית ע"י משפחת איכרים.

בגיטו התאכסנו בבית של אברהם ושלמה שטיינ - דיל, ששרדו מהאקציה הראשונה. בסך-הכל נשארו בחיים אחרי האקציה הראשונה 950 נפש, שרוכזו בבתיים של רחוב אחד או שנים. בכל חדר התגוררו משפחות אחדות כך, שלא היה די אויר לנשימה וכן לא היתה כל אפשרות לשמור על נקיון כלשהו. אין צורך לאמר, שלא היה זכר לסבון והשתמשו לצורכי כביסה בחמר לבן. כך "הסתדרו" איך שהוא חיי הגיטו העלובים, שהמוות היה טוב מהם. לפי פקודת הגרמנים נבחר טוב "יודנראט" שבהרכבו היו: ישעיה רובינשטיין - קומנדנט, יודל וויינר - עוזר, חיים קראמר (שמשו"ס) וצעירים אחדים - גדליה זילברשטיין, הנוך קראמר ואח'. תפקידם העיקרי היה לשלוח אנשים לעבודה, להחרים חפצים שונים ולהמציאם לגרמנים וכו'. מילוי פקודותיהם של הגרמנים היה כרוך תמיד בסבל רב ועינויי נפש ללא נשוא מצד חברי היודנראט. שנאלצו לספק לעבודות שונות אנשים שבורים ורצוצים בגופם וברוחם או לגייס כסף וחפציהם אצל אנשים חסרי כל. תושבי הגיטו ראו בסבלותם של חברי היודנראט והשתדלו לעזור להם ככל האפשר במילוי תפקידם. שיעשענו את עצמנו בתקוה הקלושה, שהגרמנים יעמדו בהבטחתם וישאירו אותנו בחיים, ובשארית כוחותינו ביצענו את כל העבודות ובסבלנות רבה מילאנו אחרי כל הגזירות הקשות, שיצאו מלפני השליטים העריצים והאכזריים.

בדרכנו לנבירקוב לעבודת יומנו עברנו ליד קברות האחים הגדולים, שדם קרוש עוד ניבט אלינו מתוך האדמה הסדוקה. השתטחנו על הקברים, נשקנו את האדמה ובכינו, גברים אמרו "קדיש", והתקדמנו לעבודתנו איש איש במקצועו: חייטים, סנדלרים ומסגרים עבדו בבתי-מלאכה, נערות צעירות סרגו סוטרנים וכפפות בשביל החיילים, אנשים ונשים באים בימים תלשו את העשבים שבצדי הכבישים והמדרכות. כן העסיקו אותנו בפירוק הבתים, שהיהודים התגוררו בהם. הבית הראשון היה של זלמן ססלר, שפורק בשביל החובש גורוכוביטש לשם הפיכתו לרפת. הוא ובנו היו העסקנים הראשיים ב"ראדא" (מועצה) וכן שיתפו עצמם באופן פעיל בהכנת "אקציה". אחרי כן הועמדנו לרשותם של הגויים, שעברו אתנו מבית לבית, עד שכל אחד בחר לעצמו בית לרצונו, ואנחנו בכוחנו הדל וברוחנו הנכאה פירקנו את בתי היהודים והכשרנו אותם לנחלה לגויים, שרצחו וגם ירשו. כך משכנו יום ליום בגיטו, שלמרבח הצפיפות הובאו אלינו יהודים מכל כפרי הסביבה.

יום אחד נודע לנו, שהביאו למזיריטש את כל יהודי מאטיעווקע והשליכום למרתף שמתחת לקושציול, אחרי שטפלו עליהם "עלילת-דם" בדבר רצח נער נוצרי. שלושה ימים הוחזקו במרתף האפל ללא אוכל ושתייה בצפיפה לגורלם המר. כל זה הגיע לידיעתם של תושבי הגיטו, אשר הטיבו להבין, שגורלם היום עלול להיות גורלנו מחר. ובוקר אחד, בלכתנו בדרך לנבירקוב לעבודה, ראינו בור-קבר חדש, מקום שם נורו

מאלפיים נפש, שהוכרעו לטבח באקציה הראשונה. כפי שנמסר מפי עדי ראיה, הורקדה ונסדקה האדמה שמעל לקברות האחים במשך שלושה ימים תמימים, עד שאחרוני הקרבנות נפחו את נשמותיהם הטהורות.

היהודים האומללים, שנשארו אחרי ה"אקציה" הראשונה, קיבלו פקודה להירשם ב"קומנדנטורה" ולעבוד בנאמנות. העבודה הראשונה, שנפלה בחלקם, היתה מיון הבגדים שהובאו מגייה ההריגה וכן עבודות כפיה אחרות, שהוכרחו לעשותן עד מועד ה"אקציה" השניה, שממנה נותרו רק שנים מתוך שנים-עשר שרידי האקציה הראשונה, והם: מיכלה בורשטיין וזהבה אוסטר, שאחרי טלטולים רבים ותלאות קשות הגיעו ארצה.

גם וועלי ואני יצאנו מן המרתף, יחד עם ילדינו הקטנים, אחרי צום של ארבעה ימים. נרשמנו ב"קומנדנטורה" ועברנו לגור בגיטו יחד עם כל השרידים. מותר היה להביא אתנו רק דברים שאפשר לקחת בידים, אך מה לקחת קודם? אם מטה להניח עליה את הראש, המעט עצים לבשל משהו, כדי לשמור על החיים נטולי הטעם והתוכן? והנה ננעצו עיני חסרות המבע בתמונת בתי, שנקרעה ממני ביד אכזרית, והחלטתי לקחת קודם כל את התמונה וגם וועלי עשתה כדוגמתי. וכך, עם התמונות ביד ברמינן יקר בדרכו האחרונה, הגענו לגיטו, שהשתרע באזור ה"שול-גאס" וכן ב"באד-גאס" עד לביתו של שואל שטיינדיל.

אם כי עמד אז יום קיץ נאה והשמש, כמו להכעיס, זרחה בעליצות, היתה הדרך מכוסה מעטה שלג לבן... של נוצות, שהגויים פיזרו מהקרים ומהכסותות של היהודים, בהעדיפם לקחת רק את הצפיות. נתיב היסורים שלנו מן הבית לגיטו עמד בסימן מוות כבר מהרגע הראשון. - בהגיענו לביתו של אברהם שולמן, נתקלנו בהלוויה מיוחדת במינה: ארבע נשים, מאטיל גורוויץ, כפי שכינו לאשתו של אברהם שולמן, בתו קיילה, פסי שטרנשיס ועוד אשה, נשאו בשמיכה את בעלן ואביהן אברהם שולמן שנהרג בביתו; בתוך הגיטו באה לקראתנו הלוויה שניה של סוסל שווארץ, ששרדה מהאקציה הראשונה, ובלכתה לרישום נהרגה ע"י שוטרים אוקראיניים. בכלל היה עיקר עיסוקם של תושבי הגיטו לקבור את מתיהם מלפניהם ומקום למטרה זאת נמצא בגנו של יעקב יאניווקער-רובינשטיין. גם בגנו של שואל שטיינדיל הקרוב גיכרו קברים בשביל יעקב-יוסי בייגילס ואשתו ואחרים, שבהינצל מצפרוני המוות ביום האקציה מצאו את מותם בבתייהם.

בלכתי בחזרה לביתי, כדי לקחת מהדברים הנחוצים ביותר לקיומי, פגשתי את הגרמני קובלר, שעדיין התיחסתי אליו באימון. אחרי שתיניתל לפניו את רוע מצבי עם אבדן בעלי ובתי, ניהם אותי ואמר: "יד לפה, בעלך חי וישוב אליך". ואמנם, בהכנסי הביתה הגיע לשם גם בעלי, שקובלר הסתיר אותו ביחד עם ארבעה יהודים אחרים. היה לנו יסוד לחשוב אחד את השני למת, ולכן היתה פגישתנו זאת שלאחר יאוש, כאילו קמנו לתחית המתים. נפלנו אחד על צוארי השני ומיררנו בכבי על מצבנו בכלל ועל מות בתנו בפרט, ובלב

המוות נסתתרה בינתם של אנשים, ובבהלה שהשתררה אבדו נשים לבעלים ובעלים לנשים. ילדים קטנים הונחו ליד בתיהם של גויים, כדי להקל על הבריחה. בהיותנו כבר מחוץ לעיר נזכר בעלי בקופסה עם דברי כסף, ששימר במקום סתר, וחזר העירה לקחתה, בהשאירו אותי ואת הילד ברפתו של איכר.

בעוד בעלי בושש לבוא, נכנסה אלי אשת האיכר ובשורה בפיה: "רוצי ככל שרגליך תוכלנה לשאתך, הגרמנים הקיפו את הגיטו, ואני יראה להתזקק אצלי". בלית ברירה לקחתי את הילד והתחלתי לברוח דרך השדות. בכל פרשיות הדרכים עמדו על משמרתם שוטרים ואיכרים והחזירו פליטים יהודיים העירה או שהמיתום במקום. אחרי מאמצים גדולים וקשים נמלטתי מזעמם של השומרים ועשיתי את דרכי לידידנו נעורו בסקי שבכפר סויפע, שלפי ההסכם היה עלי לשוב ולהיפגש שם עם בעלי. בינתיים ירד הלילה, ואני והילד נשארנו ללינת לילה באחת החפירות בשדה. כשאפילת הלילה מחסה לנו מפני רודפינו מבקשי נפשנו. אך הנה קפא דמי בקרבי בשמעי צעדים מתקרבים והולכים, אולם למולי היה זה גוי מוכר ממשרתי ביתו של נעורו בסקי ושאותו עבדה בזמנה כעוזרת בביתי. הוא העבירנו לחפירה אחרת בטוחה יותר ואף הביא לנו לחם ובקבוק מים.

למחרת בשעה 10—11 לפניצההרים, הגיעו לאונוני בהפ" סקות קצרות קולות טרטור של מכוונת-יריה, שכל-כך נחרתו בזכרוני ממאורעותיה של האקציה הראשונה. ברור היה לי, כפי שלצערי גם נתאמת אחר-כך, שהיתה זאת ה"אקציה" השניה לחיסול השאריות של גיטו מז'יריטש. היה זה ביום ראשון של סוכות תש"ג (1942), שבו נערך הטבח השני ושבו ניספו יהודי מז'יריטש האחרונים, כאלף נפש במספר, שנותרו מהטבח הראשון, שנערך בחג השבועות של שנת תש"ב (1942) ושבו ניספו כאלפיים נפש.

הקיץ הקץ על קהילת מז'יריטש העתיקה והמיוחסת, שמאות בשנים שימשה אבן-חן, שהאירה באור יקרות בכתרה של ווהלין היהודית המעטירה. ארורה אדמת הנכר הבוגדנית, שפלטה מתוכה את בניה-בוגיה ללא רחמים וללא בושה ושבמקום חיק אם חם ורחום היתה להם קבר קר ואכזרי. המעטים ששרדו מהשוואה ושראו את מז'יריטש בחורבנה, עוד לא נתמלאה סאת סבלם. כאברים מדולדלים של משפחות גדולות לפנים, ניטלטלו טלטלת גבר בגלות רוסיה ובמחנות גרמניה, ולא פעם היו חייהם תלויים להם מנגד, עד שאחרי תלאות קשות הגיעו ארצה, אין זאת אלא חסד עשתה עמנו ההשגחה, בהשאירה לנו שרידים אלה, למען ימסרו עדותם על חיי ההוד ומות הגבורה של קהילת מז'יריטש המפוארת, שהיתה ואיננה עוד.

ונקברו יהודי מאטיעווקע, עשרים במספר. ככה התהלכנו בגיטו בבחינת מתים חיים, בשארית כוחנו שרכנו את דרכנו אל ומהעבודה, תוך הכרה מלאה למה שצפוי לנו ושממנו אין מנוס ומפלט. נערות אחדות הצליחו לסדר לעצמן תעודות "אריות" ולהימלט לגרמניה, גברים אמרו תהילים וצמו צומות שלוש פעמים בשבוע, נשים צמו פעמיים בשבוע, — התפללו וציפו לנס מן השמים. בלב שלם הפצנו, שיהיה חלקנו עם המאושרים המעטים, שזכו לחלות בגיטו, למות מוות טבעי ולבוא לקבר ישראל. בין אלה היו: שיינדל אנדרעסיעווער — גולדפרב, שלייאין — חתנו של יוסיל ספודינר ואח, הכול הלכו ובכו אחרי הלוויתם, אך לא על מותם בכינו, אלא על שלא זכינו גם אנחנו לכך.

בוקר אחד הגיעה פקודה לשלוח גברים לעבודה בבית הקברות בעקירת מצבות, גידורים וכו'. בלב חרד ובידים רועדות עקרו אבני-זכרון של אבות אבותינו, "אוהלים" של צדיקים, ורמסנו רגבי עפרם, — והמתים לא מיחו והצדיקים החשו לנוכה חילול קברותיהם מידי בניהם ונכדיהם עצמם. סוג זה של עבודה נטע בלבנו את ההכרה, שאלה הם ימינו האחרונים. בימים אלה סופחו אלינו יהודים מטוטיין, שמסרו ידיעות בדבר גידור הגיטאות בכל עירות הסביבה. אנשים שמו נפשם בכפם, ותוך סכנת נפשות חיבלו תחבולות בריחה, בלי לדעת כיצד ולאן.

מאורעות אלה התרחשו לפני "ימים-נוראים" של שנת תש"ג (1942). לעולם לא אשכח את התפילות האחרונות של ראש-השנה ויום-הכיפורים בביתו של שואל שטיינדיל, התפילות קורעות הלב והנפש בקעו ועלו עד לב השמים, אך שערי הרחמים לא נפתחו. למחרת יום הכיפורים הלכנו לעבודה כמעט יום ביומו, אך בחלל האויר של העיירה היתה תלויה איזו הרגשה מעיקה, ותנועה חשודה של שוטרים וגויים, שהסתובבו כציפורי-טרף מעל לשדה-קטל, אך הוסיפו חיזוק לחששותינו ולמחשבותינו הנוגות. פעם אחת, בלכתי לעבודה, פגשתי את המורה לופשנטקי, שאמר לי: "היזהרי, הימים ספורים!"... בראש מורד המשכתי את דרכי למקום העבודה, בהובילי את יענקלי עמי. בהגיעי למקום כבר מצאתי אנשים רבים והבאתי לידיעתם את החדשה האחרונה, למען ידעו ויזהרו.

בשעה ארבע אחר-הצהרים התקרב אלי בעלי פרויקה ואמר: "עזבי את העבודה ונלך הביתה, בין כך ובין כך נבוא על שכרנו מחר-מחרתיים..." מלים אלו עשו להן כנפיים ועברו במחנה מפה אל פה. כולם עזבו את העבודה וחזרו לגיטו, מקום שם מצאנו מהומה גדולה בעקבות הידיעה העגומה שהסתגנה לשם. החלה מנוסת בהלה, מי ליערות ומי למכרים מבין הגויים ורבים סתם נסו בלי לדעת לאן. מאימת

חיים שטרנשיים

המשלוח הראשון

המובטח. כל בוקר הוציאו אותנו ליער גדול, מקום שם הועסקנו בהטענת קורות עצים בנות 30—40 מטר אורך. מאחורינו עמדו גרמנים, שניפנפו מעל לראשינו מוטות-אלון עבים, שנחיש ונמהר מעשנו.

תמורת עבודה קשה ומפרכת זאת קיבלנו מנה יומית של 200 גרם לחם וליטר אחד של תערובת מים וסובין גסים. תזונה זאת בתוספת מכות, שהיו עיקר לחם חוקנו, השפיעה באופן הרסני על מצב בריאותנו וכתוצאה מכך מספר העובדים הלך ופחת מדי יום ביומו. הראשונים מבין אסירי מז'יריטש נפלו שני בניו של סאני מאשקעס מנדיל ואביג' דור. אחריהם נפח את נשמתו קופל פלוסקר וגציה בת י'ה'ס נורה.

אחרי חודשיים של עבודה ביער העבירו אותנו למחנה עבודה אחר שליד הנהר דניעפר, מקום שם הועסקנו במשיית קורות-עצים מהנהר ובנשיאתם על שכמנו אל מקום תעודתן לצורכי בניית גשר. המשגיחים הגרמניים רדו בנו בפרך והיכו אותנו באלות גומי ממלאות חוטי-ברזל, צעקו, גידפו ואיימו במוות. לעתים קרובות מאוד אף קיימו את איומיהם. את וועלוול "טוביה דעם רב'ס", ראובן יהושוע'ליס וחיים בענצי אנשיל'ס השליכו למים והטביעום. גרמני בשם מוריטץ השליך גם אותי פעמיים אל המים, אך ניצלתי בשחיה.

כך נמשך הזמן תוך סבל ויסורים וקרבות חדשים לבקרים. אני וחברי יעקב קוזיול קברנו בשבוע אחד את מאיר רושיפקר, ישראל'יק גולדמן, איצי גולדמן, דוד כארבאש, יודל בורקה, שלום עפ' על, שמואל'יק גבאי, אברהם הוניקמן, אמרנו "קדיש" אחריהם ובכינו בשקט על מותם, שהגרמנים לא יתפשונו בכך. אני עצמי כבר הייתי נפוח בלי יכולת ללכת, אך דודי זלמן שטרנשיים ניחמני, שכל זה יחלוף ועוד אזכה לשוב הביתה. פעם אחת הוא עסק בקבורת פגר של סוס והחביא את הכבד ונתחי בשר אחדים, שאכלנו אותם בצנעה. זמן-מה אחר-כך עקרו הגרמנים מפיו בכוח את שיני הזהב וגרמו לו עינויים כאלה, שמרוב יסורים מת תחת ידיהם. משה ביקלמן נהרג בשעה שגרמני למד עליו לקלוע למטרה. אחר-כך מתו טוביה גנעסיס וצאליק קאפ-טאניק.

גם יאשע קוזיול כבר נפרד מיאשע יוקיליס בהתכוננו למוות, אך מקרה טוב הציל אותו. הוציאו עשרה אנשים ואתנו בחוכם, כדי לעבוד במטה הגרמני ברחוב "קרעצ'אטיק" בקיוב, שם פינינו את השלג מהחצרות, ניסרנו עצים להסקה וכרגיל ספגנו מכות. ליד הגשר שעל הדניעפר התנהלה העבודה באכזריותה האיומה, והנה קרבה המקרה, שקויפה איציק סטויפניער'ס נעלם מהעבודה

משרק נכנסו הגרמנים לעיירה, נפל פחדם על כל התושבים היהודיים ו"מרה-שחורה" השתררה במקום, ואמנם התחילו ימים קשים מאד, שהצדיקו את הפחד. אחרי שחלפו שלושה חודשים הרי שוד ורצח וגזירות רעות שונות, שבהם נפלו קרבנות יהודיים רבים, באה הפקודה לשלוח מאה (וששים?) יהודים לעבודה בקיוב למשך חודש ימים.

אחרי קשיים גדולים ערך ה"יודנראט" את רשימת היהודים, שביניהם היה גם כותב הטורים האלה, כאשר הגיעה שעת הפרידה מהורי וממשפחתי היה "תשעה-באב" בבית, שכן כולם בכו עלי בככות את המת. היתה אז תקופת החורף בגבורתה וימי כפור ושלג עמדו בכל עיצומם האירופי. הובילו אותנו ברגל לרובנה, מלווים ע"י שוטרים אוקראיניים מזוינים. אחרי לילה איום, שבו הובילו אותנו כבהמות, הגענו למקום והוכנסנו לבית-ספר עזוב תחת משמר כבד של משטרה יהודית.

בינתיים הובאו לרובנה מחנות נוספים של יהודים מקוריץ, טוטשין ועיירות אחרות שבסביבה וכעבור יומיים הוכנסנו לאוטובוסים ותחת משמר גרמני יצאנו בדרך לקיוב. זה היה יום-ראשון אחד של שנת 1941. הנסיעה עברה ללא תקלות מיוחדות והשתעשענו בתקוה, שהודש העבודה יעבור מהר ונחזור לבתינו בשלום.

לעת-ערב הגענו לקיוב, מקום שם קיבלו את פנינו ב"ברוך-הבא" נלהב. — כאשר רק יצאנו מהאוטובוסים, מיד כיבדו אותנו במכות רצח. במקלות חובלים חרשו על גבנו ועל ראשנו עד שהביאו אותנו למחנה העבודה. כינסו אותנו לאולם אחד, שבו הצטופפו מאות איש עד בלתי יכולת לנשום. באולם זה נערך מפקד הביקורת. ליד שולחן אחד ישבו גרמנים ואוקראינים, שעניניהם ירקו אש והכרת פנים של סדיסטים העידה על תאוות רצח. כל אחד מאתנו חייב היה לגשת לשולחן זה, לשפוך את צרור האוכל שהביא עמו ולהריק את הכיסים. בתורת אישור קבלתם הומטרה על כל אחד מנה הגונה של מכות, ועד שלא ראוהו מתבוסס בדמו לא הניחו לו לעזוב את השולחן.

אחרי ה"ביקורת", עוד באותו לילה, הוציאו אותנו לחצר, שהיתה מוקפת שלוש גדרות-תיל גדולות ושמשמר חזק הופקד עליה מכל צד. כאן חיכתה לנו "קבלת-פנים" שניה. — אוקראינים וגרמנים פקדו עלינו לרוץ מסביב לחצר ובאלות שבידיהם זרזו אותנו לקפוץ ולכרכר, לשיר ולרקוד ולצעוק "הללויה". עם זאת הנחיתו עלינו מכות נאמנות ובקולות תופת צעקו: לרקוד! לשיר!... מחזה אימים זה ארך כשעה ואחרי-כך הועיקו אותנו פנימה ופקדו "לישון"...

בבוקר שוב העירו אותנו וסחבנו ממצענו בקולות פראיים. את הצגדים הטובים ואת המגפיים לקחו מאתנו וחילקו לנו במקומם סחבות בלויות ונעלי-עץ. וכך הוחל חודש העבודה

ריטשאים נשארנו כותב השורות, יאשע קוזיול, יאשע
 "צאליק דעם זאוואדטשיק'ס", יענקעלע יאס-
 קעס, אבא "דער קאוואל", יאשע ברוך יעקב
 לייזער'ס, משה "דער בעקער", פיני קופר-
 שמיד, הרשיל קמינשיין, יאשע קארפ.

העבודה בבניית הגשר נסתיימה ושלחו אותנו לעיר
 פערעיאסלאו לסלול דרך. העבודה במקום החדש היתה אף
 היא קשה ומרה, אולם הרשו לנו מזמן לזמן להחזיר על
 הכפרים ולבקש לחם, גם המשטרה היתה הורגת בשבילנו כלבים
 ומביאה פגרי סוסים לאכילה. מהמזייריטשאים המעטים
 ששרדו, מת יאשע קארפ מחולשה והרשל קמינשיין
 נורה לא רחוק מהעיר זולוטנוש, בשעה שהלך עם עוד יהודי
 לבקש לחם.

כך המשכנו עד שנת 1942, שעה שבין הגרמנים השתררה
 מבוכה לרגל המצב בחזית, אנשים התחילו לברוח. אני
 ויענקעלע יאסקעס ברחנו לעיר גדול, שבו הגענו
 למחנות פרטיזאנים ועל ידיהם לצבא הרוסי. חודשיים היינו
 עם הפרטיזאנים ביער, השתתפנו בפעולות שונות נגד הגרמנים,
 עד שנתקבלנו בצבא הסדיר ונשלחנו לחזית לנינגראד. לפני
 אסטוניה אבד לי יענקעלע יאסקעס ואני נפצעתי קשה.
 אחרי ששכבתי תשעה חודשים בבית חולים בלנינגראד,
 ביקשתי לשולחני שוב לחזית בתקווה שעי"כ יעלה בידי
 לאסוף ידיעות כלשהן ממקומותינו ומאנשינו. ואמנם באתי
 בקשר עם אמי פעסי שטרנשיס, אחי ברוך ומשה
 אפשיין מהצבא הפולני, שצורפתי אליו בשנת 1944.

פעילותי בין הפרטיזאנים ביערות ובצבא, ששם זכיתי
 לנקום ברוצחים הגרמניים את נקמת היהודים בכלל ושל יהודי
 מזייריטש בפרט, קובעת פרק בפני עצמו. מכל אסירי
 מזייריטש, שנשלחו לקיוב נשאר רק אני ויעקב
 קוזיול, שאחרי תלאות וטלטולים רבים זכינו להגיע
 לישראל העצמאית ולהשתתף בבנינה.

וכעונש על כך הוציאו להורג תחתיו עשרה יהודים, שביניהם
 היו: אחיו שלמה, היים יענטי'ס — קופרשמידה,
 אייזיק קמינשיין ושמחה "דער זאוואד-
 טשיק", שרוסקו ע"י כדורי-נפץ.

אני ויעקב קוזיול המשכנו לעבוד עוד במטה
 הגרמני כאשר האביב התקרב והשלגים התחילו להפשיר,
 קשתה עבודתנו מאוד. סחבנו את השלג מהחצרות בארגזים
 גדולים, שלעתים לא יכולנו להזיזם ממקומם. השוטרים היכו
 מכות-רצח ואנו סחבנו בשארית כוחנו, עוברים ושבים, שראו
 את עינויינו, בכו מרוב המלה וורקו לנו לחם, אך אסור היה
 לנו להרימו מפחד להיירות במקום.

פעם בשבוי מהעבודה הרגשתי כאבים גדולים בבטני
 ושוטר הרגיש בכך. בבואנו למחנה תפשו תשעת האחרים את
 מקומם ואותי הביאו בפני מנהל המחנה והלה הודיע לי, שמחר
 בשעה 12 איירה. הלילה עבר עלי בנדודי-שינה וחסיכתי
 לגורדין המוות. למחרת הלכו כולם לעבודתם ואני ועוד
 מועמדים אחרים חיכו לשעה המיועדת, אולם ברגע האחרון
 לא אבדו עשתונותי ולמרות העובדה, שהייתי נפוח-כפן וחלש
 כילד קטן, ניגשתי למנהל המחנה ובהציגי לפניו את שרירי
 ידי המאומצים שכנעתי אותו, שעודני צעיר ודי חזק ומוכשר
 לעבודה. למזלי היטה אוזן קשבת לדברי, הרביץ בי כעשרים
 וחמש אלות-גומי עד שהיה צורך להשיב את נפשי במים. אך
 נשארתי בחיים וכאשר חברי שבו מהעבודה התנשקנו מרוב
 שמחה.

המשטר במחנה היה בלתי אנושי ושתי מטרות הונחו
 ביסודו. ראשית לסחוט מהאנשים כמה שאפשר יותר עבודה
 ושנית לענותם במדה כזאת, שבמשך זמן קצר ייספו ויפגו
 מקום לאחרים שיבואו. כעבור זמן קצר מיינו את המחנה,
 שמנה בתחילה 2000 יהודים, לשתי קבוצות, שמהן האחת
 הגדולה נעלמה מיד ובשניה הקטנה נשאר רק 30 מהמזיירי-

ניוניה גולדפרב-רוטנברג

זכרונות מימי ההשמה

הורי גרו בכפר אנדרוטיובה הסמוך למזייריטש. אבי
 דוד גולדפרב ז"ל, היה ידוע בעיירה בכניו ר' דוד
 האנדרוטיובי. הוא היה בעל בעמיו מכובד, מקובל
 ואהוב על כל תושבי העיר והסביבה, כיהודים כנוצרים. הוא
 חקר אחוות מהפריצים שבסביבה ואף היה בעצמו בעל
 אחווה פרטית די נכבדה בכפר פודליסק אשר בקרבת העיר.
 היה מומחה ומנוסה בעניני משק ומסחר וגם ידוע בנדבנותו.
 גם אמי שיינדל ז"ל היתה מחוננת בלב טהור וישר והיתה
 אשה בעלת תכונות טובות כך, שלא פסקה מביתנו רגל כל
 יהודי נצרך ונדכה, ומשלוח עצים להסקה מהכפר לעניי העיר
 בימי החורף הקרים והקשים היה מנהגם מדי שנה בשנה.

אם כי הגורל מנע ממני להיות עמם ברגעיהם האחרונים,
 הרי לא מנע ממני את מר גורלם של שארית הפליטה וכמוהם
 סבלתי נוראות במרחק-מהם, בעיירה היהודית דומברוביצה
 שעל-יד סרני, עקב הנשאי לאחד מתושביה והעתקת משכני
 סמוך לבוא השואה.

עם הורי וקרובי במזייריטש עמדתי בקשרים במשך
 תקופה די ארוכה לאחר הכיבוש הגרמני ובתור שכזאת הרינו
 מרשה לעצמי להגיש את האבן הצנועה אך רווית הדמים שלי
 למצבת הזכרון הגדולה והנצחית לקדושי עירנו. ואף כי לא
 נחנתי בכשרון סופרים, אמסור את הדברים והעובדות כהוויתם
 וכהשתלשלותם בנאמנות ובכנות ככל האפשר.

בשלהי 1941 הבטיחו הגרמנים עצמאות למערב אוקראינה והתחילו גם לשחרר את שבויי המלחמה שלהם. לבי דפק כהולם פעם בראותי את השבויים האוקראיניים החוזרים לבתיהם. שפשר הדבר נתברר לי רק לאחר מכן.

בינתיים האיר לי מזלי ונמצאה אשה נוצרייה, שהסכימה לסור בדרכה אל הורי במזייריטש ולמסור להם דרישת שלום וידיעות מאתנו ואולי גם להביא ידיעה מהם, מובן תמורת שכר טרחה הגון ויפה. הייתי מאד קשורה לבני ביתי ולבני עירי וכל הזמן הרהרתי בהם ובגורלם.

זמן קצר אחרי צאת השליחה למזייריטש, ביום שבת רגיל ואפור, עמדתי עצובה ומדוכאת על מרפסת ביתנו והרגשתי במבטי בן אדם. היה זה איש צעיר לבוש בגדים קרועים, אשר ריתק את מבטיו אלי וחיוך לבבי השתפך על פניו. פניתי ממנו מתוך חשד וחרדה, אך הצעיר לא הרפה ממני והתקרב עוד יותר לביתנו. הסתלקתי הביתה ובשוי לא מצאתיו כבר. הוא עלה בינתיים במדרגות ודפק לביתנו. הדלת נפתחה והוא עמד לפני שוב עם בת הצחוק הלבבית על פניו. צעקות פרצו מגרזני בשטף רב ורעדה אחזתני. התחלתי לצעוק בו... בו... בו... מבלי יכולת להעלות את שמו המלא על שפתי. לא הכרתיו גם לראשונה, כי מעולם לא תארתי לי את בורה שלצו במצב אומלל ועלוב שכזה. אחי בורה היפה וההדור בלבשו וכעת המעונה והנרדף כחית השדה. אחי הבין להתפצותי וכדי להרגיעני מסר לי שההורים הם בחיים. הוא אמר לי, שבני ביתנו נמצאים כבר בגיטו במזייריטש וחיים אצל שיקה השוחט. הוא חזר לביתנו יחד עם כל האוקראינים מהשבוי הגרמני. אצל הורינו בבית היה רק שעות ספורות. הוא לא יכול להשאיר אתם, כי יהודים לא חזרו מהשבוי הגרמני ואילו ראוהו האוקראינים והיו מוסרים לגרמנים, כי אז לבטח היו שמים מיד קץ לחייו. ההורים שקיבלו בינתיים גם את הידיעה מאתנו על ידי השליחה, יעצו לו להסתלק מהבית וללכת אלינו לדומברוביצה, מקום אשר אין האוקראינים מכירים אותו. הוא סיפר לי על מצבם האיום והגורא של הורי וכל יהודי מזייריטש, היושבים בגיטו. האם שכבה על ערש דוי מפאת מחלה. החורף היה קשה ללוא נשוא. הקור לא הרפה ועצים להסקה לא היו. רעבו וגם קפאו מקור. סבלו ממחלות ועיניו קשים. אך הרהרתי בלבי, העיקר שהם בחיים ואולי עוד יבוא יום גאולה וישועה. אחי בורה הוריד אצלם את מדי הצבא מעליו וקיבל תמורתם מעיל ומכנסים קרועים. לבנים לא היו כבר בשבילו ואף מעיל ארוך שיגן עליו מפני הקור לא נמצא בבית. הוא היה כחודשים בשבי הגרמנים, חי בלי גג לראשו ומזונות לשבור את מצוקת הרעב שלו. הוא שכב ימים כלילות בתוך השלג וניזון מגרגרי השדה. במחנה הפרידו ביניהם לפי מוצאם הלאומי והוא הצהיר על עצמו כעל אוקראיני. הוא ידע את שפתם מימי נעוריו ואף את מנהגיהם למד, אך להתיצב בפני ועדת הרופאים לקבלת צו השחרור לא יכול. והצילו ידיו פדיה האוקראיני מטרנופול, שאתו התיידד מזה זמן רב. במצב יאוש זה, בחוסר כל מוצא התוודה לפניו והוא גם ניקאות להתיצב במקומו. הוא הביא לו גם את תעודת השיחרור המקנה לו את זכות השבות למולדת. לאוקראינה. בורה חזר

ומצרכי צבור אחרים גם כן לא מגעו את ידם. הן במתן לבוש והן בנדבה במזומן. כפי שידם משגת. ובכלל ביתנו היה תמיד פתוח לרווחה לכל זקוק לעזרה ועצה. וכל הנכנס בו לא היה שב ריקם. היו לי עוד שני אחים יקרים, אוסיק ובוריה ז"ל, שנשארו עם ההורים בבית ואני נישאתי לאיש לפני פרוץ המלחמה בשנת 1939 ועברתי לגור לבעלי בעירה היהודית הסמוכה דומברוביצה. כידוע פרצה מלחמת העולם השנייה ב-1 בספטמבר 1939 וכבר ב-17 בו היו צבאות ברית המועצות בפולין המתמוטטת. עם מפלת הפולנים עזב גם אחי בוריה את הבית באנדרוסיובה ועבר למרכז ברובנה. בה שימש כעורך עתון סובייטי.

תקופת השלטון של ברית המועצות במקומותינו נמשכה כשנתיים. היתה זו תקופת ביניים ומעבר אל העתיד הגורלי שנשא בחובו את סכנת הכליון וההשמדה. ישבתי אז עם כל שאר אחינו היהודים בעיר כעל הר געש העומד לפרוץ כל רגע. הפרשה הנוראה והאיומה אשר לא שיערנוה מראש התחילה עם גמר תקופת המעבר הזו, בפרוץ מלחמת היטלר-סטלין ביוני 1941. הצבא האדום נסוג בבהלה ובאנדר-למוסיה ואנו נשארו לחסדם של האוקראינים צוררי היהודים. היתה זאת תקופת מעבר ללא שלטון, לית דין ולית דיין. קצרה מאד אך הרת סכנות וציפיה דרוכה וממרת עציבים לקראת הבאות. עברו עלינו ימים ולילות של עינויים ללא נשוא אשר לא נתנסינו בהם עד כה. השלטון עבר בינתיים לידי האוקראינים והגרמנים טרם הגיעו, אך הרדיפות והצרות התחילו כבר מבעוד מועד. נשארו במקום עם כל היהודים מבלי לדעת מה ילד יום ובהתנחם רק עם הגורל המשותף המיועד לכולנו. היהודים היו מוזמנים מדי יום ביומו לשליטים החדשים להתגולל עליהם ולהתנפל עליהם על לא עוול בכפם. כי כל כוננתם היתה לביזת רכוש היהודים ולכן האשימום בהסתרת נשק וכדומה ושיחררו אותם רק לאחר קבלת השילומים תמורתם. אך רע ומר היה גורלם של אלה היהודים, אשר ידם לא היתה משגת לשלם תמורת נפשם ולא יכלו לפדות את עצמם. אותם עינו ימים ארוכים בכל עינוי גוף ונפש עד ללא נשוא והיו מושלכים רצוצים ושבורים החוצה.

הצבא הגרמני הלך והתקרב ועוד היום תאחזני צמרמורת מדי הזכרי בכניסתם העירה. כבר ביום הראשון לבואם לקחו בני ערובה יהודיים וכבר בו ביום נפלו קרבנותינו הראשונים. האור חשך בעדנו וכל התקוות נגוזו. שחה קומתנו וכולנו התהלכנו באימה ופחד, שקועים בעצבות ואבל כבד וחדלי אונים. ניתכו עלינו מיד כל הגזירות וההפלות. חופש התנועה הוגבל ולאחר השעה שבע בערב לא העזנו לצאת החוצה, הקניות בשוק נאסרו עלינו והנסיעה ברכבת לא כל שכן. החופש נשלל ממנו בבית וברחוב, ודמנו נעשה הפקר לכל רוצח וגולן.

באותו פרק זמן ניתק גם הקשר הישיר, אשר היה קים ביני ולבין הורי ובני משפחתי ובמשך תקופה מסוימת לא ידעתי שום דבר מהנעשה אצלם ואף לא יכולתי להעביר אליהם ידיעות, אף כי הפרידו בינינו רק כמאתיים קילומטרים.

השוחט, אשר ניצל בדרך נס יחד עם אחד מילדיו וחמותו הזקנה בעת ה"אקציה" הראשונה, שבה אשתו ושני ילדיו נהרגו. הוא הודיע לנו במכתב: "לדאבוני עלי להודיעכם, כי ביום ז' בחודש סיון חל יום הזכרון לאביכם דוד ואחיכם יוסף ז"ל, כי ביום י"ח בו בחודש חל יום הזכרון לאמכם שיינדל ז"ל, שנפטרה במוות הטבעי". נוסף לזה נמסר לשליח שלנו ע"י שיקה השוחט, ש"האקציה" במז'יריטש נתקיימה בחודש מאי 1942, שנהרגו בה למעלה מ-1500 יהודים קדושים בני עירנו. ניצלו בינתיים רק אלה אשר הצליחו להסתתר. את אבי הוציאו בכוח מהבית וסחבוהו. הוא המסכן התחנן בפני הרוצחים להשאירו על יד אמנו החולה, אך הם הכוהו וסחבוהו. את מטת האם הפכו והפילוה ארצה מתעלפת מרוב חולשה וחוסר אונים. הרוצחים חשבוהו למתה והשאירוהו במקום. האח יוסף הסתתר על אחד הגגות בחצר, אך הם גילוהו והורידוהו משם. האח הרגיש את מותו הקרב ומרוב יאוש הספיק עוד להכריז בקומה זקופה: "היטלר יפול, הוא מוכרח לנפול וסופו לנפול..." אחרי הדברים הללו ניגר דמו כמים בחצר ונספג לאדמה.

האם חזרה בינתיים לחיים ושאפה רוח, נודע לה על רצה אבינו, על גופת אחינו המתגוללת בחצר ועל הריגת כל היהודים. היא ביקשה לערוך לכל הפחות קבורה אנושית לבנה. אחד עשר יום אחרי טבח היהודים במז'יריטש נפחה אף היא את נשמתה ומתה. קבורתה של אמנו ז"ל, המסכנה והיקרה, סימלה גם את קבורת כל 1500 הקדושים והשתתפו בהלויתתה כל שרידי וניצולי ה"אקציה" הראשונה. חמותו הזקנה של שיקה השוחט ביקשה את השליח למסור לי את הדברים הללו: "תגיד נא לבתה, שאני מאחלת לי מות וקבורה אנושית כזו כמו שהיא זכתה להם".

אלו הם קשרי האחרונים עם בני מז'יריטש עירנו ומאז והלאה הדריכני הגורל האיום בכיוון אחר ושונה לגמרי. שאיפתי היחידה מני אז והלאה היתה להשאיר בחיים ולזכות להיות עוד פעם אחת במז'יריטש ולהשתטח על קברי הקדושים שלנו והורי היקרים.

לא יתכן גם לטבור בשתיקה על סופו האומלל של אחי בורה. יצאנו היחידים מגיטו דומבורוביצה, נכנסנו אתו גם לגיטו ויסוצק, אך הוא יצא משם בשליחות וה"אקציה" היתה עוד טרם חזר. אנחנו ברחנו גם מגיטו ויסוצק אך הפעם בלעדיו ודרכינו נפרדו. מפי מכרים נודע לי, שבורה אחי הצליח להצטרף לחבורת פרטיזנים ושירת אצלם כמתורגמן. פעם בשבו למטה בלילה, לבוש בבגדי הטומאה של הצבא הגרמני, חמד לו לצון אחרי פעולת נקם מוצלחה, וענה בגרמנית לבקשת הסיסמה, כדור פגע בו כתגובה מבפנים וקיפח את חייו הצעירים לאחר שלושת ימי התפתלות במכאובים קשים. כה אומלל היה סופו למרות הסיכויים הרבים להשאיר בחיים.

ת. נ. צ. ב. ה.

אמנם כאוקראיני, אך לא ידע להעריך כראוי את תעודת החיים והשתקע אצלנו. יתכן ורגשי אהבת המשפחה התגברו על השכל הישר והאפילו על ההגיון וריתקוהו אלינו.

אך הימים לא ארכו והגיעתנו ידיעה על האקציה והשמדת היהודים ברובנה. מיד לאחר זה התחילו מגיעות ידיעות ובשורות רעות על השמדת היהודים במקומות מגוריהם השונים. הרגשתי את הצורך הרב בהעברת ידיעה על בוא האח ואולי עוד יותר על קבלת ידיעה מהם. פחדתי מאוד לגורל היהודים במז'יריטש. אחרי חפושים רבים ומגיעים מצאתי סוף-סוף איש נוצרי הגון וטוב שהסכים להביא ידיעה ממני להורי בגיטו מז'יריטש תמורת תשלום נכבד ורב. שלחתי להם בהזדמנות זו גם חבילת מצרכי מזון וכעבור שבוע חזר השליח בשלום. הוא התרשם מאוד מגלוי המסירות של הורינו אל ילדיהם והבטיחם לבוא שוב. הוא קיים גם את הבטחתו ומדי שבועיים יכולתי לשלוח להם מכתבים ומצרכי מזון. אמי היתה כבר חולה אנושה, מרותקה למטתה, אך היא היתה בהכרה מלאה עד הרגע האחרון. המכתבים שהגיעוני בישרו רעות. האב כתב אולי בהסתר מהאם: "ילדי היקרים, לנו רע מאוד. האם חולה אנושה. אני משתדל להשיג בשבילה את הכל, אך היא אינה רוצה לקבל ולאכול. היא אוכלת וזוננה רק מהמשלוחים שלך, את הסוכר ואת העוגיות שלך היא מסתירה מתחת לכר שלה. את החמאה הטריה, שהשגתי בשבילה ממש בסכנת נפשות, היא דוחה ואוכלת רק את החמאה אשר קיבלה ממך. אני מבשל, מכבס ועושה את כל העבודות בבית אשר מימי לא התנסיתי בהם. כל זה אהוב עלי, היות ואמה היקרה שלנו מדריכה אותי בהן. אתם, ילדי היקרים, הנכם צעירים עדיין, יתכן ותצליחו לעמוד בפני כל הקשיים הללו ולהשאיר בחיים, אל תשכחנו, חפשו אותנו בכל מקום. הן בחיים והן במתים".

האם כתבה גם כן ובמכתבה האחרון בישרה: "ילדי היקרים, אני כה חולה, לו ראיתם אותי לא הייתם מכירים אותי. אף אני לא אוכל כבר להכיר את עצמי, אני שוכבת כפופה ומכונסת בתוכי כתינוק הקטן. איפה הן ידי ואיפה הן רגלי? אני מתכוננת לדרך ארוכה, שאיפתי היחידה היא להפרד מכם. האזכה עוד לכך? מסופקני". זה היה מכתבה האחרון מאפריל 1942.

בחודש מאי שלחתי שוב את השליח עם מכתב ומשלוח מזונות וחכיתי לשובו. חכיתי יותר מהרגיל והוא לא בא. הגיעתנו הידיעה בדרך המקרה שגם במז'יריטש היתה כבר ה"אקציה" והיהודים הוצאו להורג. הבינתי, לכן, את סיבת אי בואו של השליח. אחי בורה החליט להסתכן וללכת אליו הביתה שלא היה רחוק ממנו. הוא חזר והודיע שאת האדם לא מצא בביתו, אך מראה פניו העיד, כי גם הורינו היקרים אינם כבר יותר בחיים. חליתי מרוב התרגשות ושכבתי במיטה. הוא הסתיר במשך זמן די רב את הידיעה הנוראה מפני, אך לא יכול היה לעמוד בפני עינויי וגילה לי את הדבר. השליח הביא אתו מכתב, אך הפעם לא מהורי כי אם משיקה

סוגיה רוטנברג-אוסטרובסקי

מזכרונותיה של ניצולה

עשרה וסיפרתי שאני נערה אוקראינית, שברחתי מהרכבת שהובילה צעירים וצעירות לעבודת-כפייה בגרמניה. אחרי שבועיים של נדודים הגעתי לכפר מיליאטין, במקרה נודמתי למשפחה אוקראינית שחיפשה עוזרת והצעתי להם את שרותי. בזמן הראשון קשתה עלי מאוד העבודה, כי לא נתנסיתי במשק-בית כפרי, אולם עשיתי את כל המאמצים למצוא חן בעיני מפרנסני. לא פעם שמעתי מתלחשים בכפר שאני יהודיה, אך מבטאי האוקראיני שדברתי הצילני. למדתי את כל התפילות של הפראבוסלאבים וכל יום-ראשון הלכתי לכנסייה והתפללתי כנוצרייה אדוקה. בערב-פסח אף הלכתי להתוודות לפני הכומר ובכלל עשיתי הכול, כדי לסלק את החשדות שאני יהודיה. קשה לי היום להבין איך יכלתי לחיות חיי אנוסה, אך כנראה שהרצון לחיים התגבר על הכול.

בראשית 1943 התחילו ה"בנדרובצים" לפקוד את הכפר. הם הרגו מספר משפחות של פולנים ושרפו את רכושם. למחרת מאו לבית שבו התגוררתי ואסרו אותי. הובילוני למפקדת ה"בנדרובצים" מתוך חשש שאני יהודיה, אולם אחרי חקירה של כמה שעות הצלחתי לשכנע אותם שאני אוקראינית מהעיריה ויניצה, שהתחנכתי בבית-יתומים ברוסיה. ב-4 לפנות בוקר שוחררתי וחזרתי למיליאטין ומאז היו לי הרבה לילות נדודי שינה. אחרי חודש שוב אירעה לי תקלה, כאשר נזדמן לכפר אוקראיני, שלמד יחד אתי בבית-הספר בזמן

קשה להעלות בזכרוני את כל פרשת התלאות שעברה על משפחתי. הורי, אחי ואחיותי, בטרם ניספו. רצה הגורל שאשאר לבדי מכל משפחתי הגדולה והמסועפת. אבי נלקח שלושה ימים לפני חג השבועות ביהד עם רבים אחרים לחפירת בורות בנבירקוב, בלי שאיש ידע לאיזה עבודה נחטפו האנשים. רק אחרי יומיים כשהאנשים לא חזרו לבתיהם, התחילו להתרחש על האסון הממשמש ובא, ואז החלטתי לברוח לגוי מכיר בכפר דניצ'וב. אחר שהותי במחבוא שבוע ימים נודע לי, שאפשר לחזור העירה, וכאן נגלה לי האסון הגדול: רוב היהודים הושמדו בנבירקוב וביניהם אבי, אמי, שתי אחיותי ואח עם כל משפחותיהם. מכל המשפחה נשארו בחיים רק אחי נחום ודודתי בתיה ליסיצה, יחד עם כל הנתרים בחיים עברתי לגור בגיטו וכל יום היינו יוצאים בליווי משטרה אוקראינית לעבודת-פרך. את הדרך הלוך ושוב (כ-25 קמ") עשינו יום-יום ברגל. השלמנו עם מר גורלנו, אך הרגשנו שגורל אחינו שהושמדו צפוי גם לנו, וככה עבר כל הקיץ כחלום בלהות.

בסוף הקיץ התחיל הנוער להתארגן לבריחה מהגיטו. סיפרו על פרטיזנים הנלחמים ביערות, אך חסרה היתה יד מרכזת, שאלמלי כן יכלו רבים לברוח. מתוך הכרה שאין לי מה להפסיד, החלטתי לעזוב את הגיטו ולנדוד בדרכים והתחלתי ללכת בכיוון לאוסטראה. הייתי אז בת שש-

שרידי ההשמדה שהגיעו הראשונים ארצה יושבים (מימין): בריל סמורוזוב, חיים ברושטיין, אסתר זינמן, גולדה אוסטר ומדים (מימין): גילפיקס, שלמה גילפיקס, ישעיהו זינמן, פניה רובינשטיין, אהרן אוטניק.

שפת אידיש. בעמל רב שכנעתיו, שלמדתי כמה מלים גרמניות מהגרמנים. אחרי השחרור הייתי אובדת עצות ולא האמנתי שנשארו יהודים בחיים. חשבתי להישאר בכפר בין האוקראינים, אולם אחרי שהרוסים התחילו לאסור את האוקראינים, ששיתפו פעולה עם ה"בנדרובצים", החלטתי לעקור מהכפר ועברתי לאוסטראה, שגם שם עוד התחפשתי לאוקראינית. רק לאחר שנודע לי, שלמזיריטש חזרו כמה שרידים, חזרתי למזיריטש ויחד עם כולם המשכתי לנדוד, עד שהצלחתי לעלות ארצה.

שלטון הרוסים, הוא הכירני ואמר שאני ממזיריטש. חששתי שהפעם בא קיצי, אך למולי עבר המקרה ללא תגובה. כנראה שהאוקראיני שוכנע שטעה ולא הודיע לממונים עליו על מקום המצאי.

כך המשכתי בעבודה עד שחרור המקום ע"י הסובייטים ולא האמנתי, שעוד אוכה לפגוש יהודים ולחיות בין יהודים. פעם עוררתי חשד אצל בעל-הבית, כשהתחלתי מתוך שינה לדבר אידיש. למחרת התחיל בעל-הבית לחוקרני מניין לי

עדות מזועזעות מזיריטש

משרפות הלבנים שליד הכפר ניבירקוב, מרחק שבעה ק"מ מהעיירה, מקום-ישוב פולנים ואוקראינים, שבו עמדו קסרקטינים של הפולנים ונתפסו ע"י הצבא הגרמני. ללא שהיות רבות נצטוו המרוכזים על משפחותיהם וטפם לפשוט את בגדיהם, ואז נצנץ במוחי כברק הרעיון לברוח... לאן לא ידעתי, אך חוש פנימי דחפני לסור הצדה ומעט מעט התחלתי להתרחק, כשרעש ובכיות ממקום הריכוז מלווני, בתחילה לא שמו לב אלי, המתחמקת, אך בדרך נעצרתי והובלתי בידים גסות למשטרה שבעיירה, שם מצאתי כמה מצעירי העיירה: שתי האחיות פרידמן, האחיות אוסטרה, יצחק גלזר, משה שרייבר ואח"כ הובאו דינה קלורפיין ואח' ומספרנו הגיע לשלושה-עשר (ששה נערים ושבע נערות), כולנו מבוהלים ורצוצים.

אחרי שעות אחדות הובאו למשטרה בעגלות בגדי המושמדים. השוטרים פקדו עלינו להוריד ולמיין את הבגדים. הכרתי ביניהם את בגדי אבי ואת שמלת אמי ומרוב כאב והתרגשות התעלפתי. כששבה אלי רוחי המשכתי בעבודה. הופיעו "גויות" וקבלו מהשוטרים כמה בגדים תמורת ביצים וחלב שהביאו להם. עם ערב ניתן לי ולאחרים סרט לבן לשרוול, המעיד על שייכות למשטרה, וניתן לי ללכת לביתי. עברתי כמעט בריצה ברחובות שהיו ריקים, אי שם הסתובבו נוצריות שחיפשו עוד בבתי היהודים. פגשתי את סוסיל שחיפשה את בתה ונורתה לעיני, עת שבתה רצה אליה מצד סמטה, חיפשתי פני יהודים, כי ידעתי שאחדים עוד מסתתרים עד שהגעתי לביתנו העוזב והפרוץ, שמראשו היה כלאחר פוגרום, ומצאתי בו גויה מחטטת בפינות וגרשתיה, כארבעה חדשים בערך עבדתי ליד המשטרה. עד שהרגשתי כי הכובשים מתכוננים לשחיטה שניה, ידעתי כי בקסרקטין של הגרמנים בכפר ניבירקוב עובדים כמה יהודים והתחמקתי מן המשטרה והצלחתי להכנס לעבוד שם. העסיקוני בכביסה, בנקוי ושרותים שונים, העבודה היתה קשה והתנאים לא קלים. והנה באחד הימים רמו לי חייל גרמני אחד, כי טוב אעשה אם אסתלק מכאן בעוד מועד, שכן זוממין להשמיד את שארית היהודים, מה יכולתי לעשות? גיליתי את הדבר לשאר

מיכליה שרייבר, בת שמחה בורנשטיין, מוסרת: הנני ילידת מזיריטש שליד קוריץ בוואלין. אחרי תלאות לאין שיעור הגעתי לארץ ואני באה לספר קצרות ממה שראו עיני — עיני עדה יחידה שברחה מבורות השחיטה הראשונה ושרדה בין היחידים מגיא ההריגה של מזיריטש:

הגרמנים נכנסו למזיריטש בסתיו של 1941. איש לא ידע מה יביאו לנו השליטים החדשים. בראשית פעולותיהם כינסו את כל יהודי העיירה ורשמו אותם, מספרם הגיע ל-3500 נפש. הם הקימו משטרה של אוקראינים בהנהגה גרמנית, ולאחר זמן מועט מינו כמה יהודים מקומיים לשמש להם "יודנראט", כמו שנהגו במקומות אחרים. בין הנבחרים היו אברהם שוויץ, ישעיהו רובינשטיין, יהוד'ל ווינר ואחרים. שוויץ, שידע גרמנית, היה המתרגם ואליו הביאו הגרמנים את תביעותיהם מיהודי העיירה, ותביעות היו רבות: אנשים לעבודה ולשרות, כסף וזהב, כלים, פרוות, מגפים, סדינים ועוד ועוד. ואם קשה היה ליהודים למלא את הדרישות — פי כמה קשה היה לנציגיהם מה"יודנראט" לפנות לאחיהם בענין מילוי הדרישות התכופות עד שבאחד הימים, כשנתבעו לשלוח מאה ועשרים איש לעבודה לקיוב — איבד שוויץ את עצמו לדעת במשרד השלטון המקומי.

כששה-שבעה חדשים נשאו היהודים בעול הנאצים הקשה, נוצלו ושועבדו עד היסוד. והנה — בסוף אייר תש"ב התחילו לתפוס אנשים ברחובות העיירה, והצעירים הוצאו גם מן הבתים, כביכול לשם מלויי עבודה בניפוי תבואות בכפר ניבירקוב הסמוך, אך כעבור שלושה ימים נודע מפי שוטר אוקראיני, כי החוטפים נצטוו לחפור מספר בורות ליד ניבירקוב והם לא חזרו עוד. כמה בהלה בעיירה ופחד נפל על כל היהודים; רבים התחילו להסתתר ולברוח, בהרגישם כי קרוב הקץ, ואמנם הרגשתם לא רימתה אותם.

ביום ששי א' שבועות תש"ב הוקפה העיירה ע"י משמר והוצאה כמחצית האוכלוסיה היהודית שבה, שהשוטרים האוקראינים הצליחו לתפוס ולעצור, האומללים הובלו למקום

אני ויצחק בבצ'וק ממזיריטש הגענו ביאנואר 1944 יחד עם הצבא הסובייטי לעיירה. נקראנו להשתתף בפלוגה שהקרה את פשעי הנאצים והאוקראינים, מסרנו עדות וידיעות. נלקחנו להראות את מקום ה"בורות" — קברי-האחים שנמדדו במעמדנו. אורכו של הבור הגדול היה 22 מטרים. הבורות היו מחושבים לכל 3500 גפוש של העיירה. בשעת ההשמדה הורדו גברים וילדים מבוגרים לחוד ונשים עם ילדות לבורות מיוחדים, במדרגות שהוכנו בשעת החפירה. כל ארבעה שירדו לבור נורו בבת אחת. הם "הגויים", תיארו את המחזה כאיום, וכמעשה הגרמנים בלבד, כאילו הם נקיים ממנו. בנוכחותנו נחקרו כמה גברים ונשים מכפר ניבירקוב, אשה אחת הוכתה קשות על שלא רצתה לגלות מי הם רוצחי שני הילדים של ריסייה קליקה, אשת אברהם ניסנהולץ, שהיו עטופים בשטיח יקר לפני הרצחם, ושהמנצחים על השחיטה הציעו את השטיח למי שיגש וירצחם, ואז נדחפו כל הגויים למעשה ולריוח זה, והיא לא גילתה. נשארתי לעבוד במוסד סובייטי של השלטון המקומי. הראיתי על האוקראיני שידעתי כמהנדס לתכנית הבורות והוא נלקח למקום בלתי ידוע, גם משפחתו נשלחה מן העיירה ע"י הרוסים.

קשה היה לחיות בעיירה, צל המושמדים רדף אותנו, לא היה כל טעם להמשיך לחיות בה ועזבנוה, כשפנינו למולדת הנכספת.

מתוך "ילקוט ווהלין"

היהודים שהיו שם ונדברנו להמלט, פנינו היו ליער הסמוך מצד לודביפול, ושוב התחילה פרשת נדודים ותלאות. וכאן אציין שמששה שרייבר הציע לישהיה רובינ-שטיין, מטובי מזיריטש, לצאת אתנו ליער, אך הוא סירב באמרו: ברצוני להשאר עם מנין אחרון של בני עירתנו האומללים.

ואמנם כעבור ימים מספר, ביום ו' ראשון לסוכות, הגיעו לאזנינו יריות רבות, ומפי גויים שעמדנו אתם בקשרים נודע לנו, כי שאר היהודים של מזיריטש 900 נפש בערך, הוצאו באותו יום להורג, ובה נסתם הגולל על קהילת מזיריטש. ואנו חבורה קטנה בהסתייבנו ביער, מצאנו גם אחרים מבני העיירה (ביניהם אסתר זינמן ובנה הקטן, שנקלט בין רועי הכפר). הסבל היה גדול והפחד גדול ממנו, חיינו בבור ורעדנו לכל רשרוש שעורר חשד ובהלה.

נוסף לגרמנים שוטטו או בסביבה הבנדרובצים (אוק"ראינים), שהפילו את פחדם על יהודים וסבלנו מהם לא מעט. מחבורתנו הקטנה ביער נפלו רבים במקרים שונים עד שעלה בידינו להצטרף למחנה פרטיזנים, ולסוף לצבא האדום. מניצולי מזיריטש נשארו בחיים כמה עשרות בלבד. אני נפגשתי עם שלושים מהם בדרך נודדי, כעשרים מביניהם הגיעו כבר ארצה, מן מאה האנשים שגורשו או נמלטו לרוסיה — מתו כמחציתם, ויתרם הגיעו למזיריטש.

צעירי מזיריטש — מגיני ארץ
 יושבים (מימין): בנימין קופרשמיד, אהרון אוטניק, בוזי שפיגלמן, חיים ברנשטיין
 עומדים (מימין): צבי פולישוק, זליג פודיסוק, חיים שטרנשיס, מרדכי מצמן, אברהם גייס